

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Tautiškumas / nacionalumas: kultūros lygmuo

2013-08-13

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Bendrakultūriniai tekstai

AUTORIUS: Viktorija Daujotytė

DATA: 2013-08

Tautiškumas / nacionalumas: kultūros lygmuo

Viktorija Daujotytė

Laisvė yra kultūros sritis.

Marcelijus Martinaitis

Patikimai skambanti mintis: „Tautinė savimonė ir valstybinis mąstymas – kiekvienos valstybės pamatas“¹. Turėtume pridurti: klasikinė mintis, taikytina klasikinei valstybei. Kas pasikeičia šiandien, kai klasikinius žmogaus ir valstybės parametrus keičia postmodernūs modeliai, konstruojami ir įtakojami ne tik tautinių, bet ir kosmopolitinių nuostatų, naujų darinių, sąjungų? Kai moderniosios epochos bandymai suderinti skirtingus žmogiškojo pasaulio lygmenis vis labiau išvirsta nebeužglaistomomis nederėmis? Žmogaus savasties, savumo ir kitumo suderinamumo problema neišnyksta. Neišnyksta ir nacionalinės savigarbos, nacionalinio orumo jautimas. Dar ir 1981 m. nelengvai galėjo išlikti Meilės Lukšienės sakinytis straipsnyje „Jono Biliūno laišakai“: „Kaip individas identifikuoja save, suvokdamas savo bendražmogiškas ir išskirtinai individualiąsias savybes, taip ir tautos savimonė grindžiama tų dviejų komponentų. Paneigiant nacionalinį savitumą, t. y. savitos kultūros turėjimą ir sugebėjimą ją toliau ugdyti, pažeidžiamas nacionalinis orumas“². Bendražmogiška, bet ir atskira, daugiau ar tik vos vos. Kad tauta yra, kad žmoguje budi jo tauta, labiausiai matyti, kai pažeidžiamas tautos orumas, savigarba. Iš ižeisto tautos orumo kyla ir kraštutiniai, radikalūs veiksmai. Fašizmo genezėje slypi ir vokiečių tautos pažeminimas po Pirmojo pasaulinio karo; net jei tolygus. Radikaliais, pavojingais nacionalizmo demonstravimais į kažką atsakoma. Reikia teisingai suvokti, į ką.

Nacionalumą atitinka lietuvių tautiškumas; tautiškumo ryšys su valstybingumu priklauso prie neišnykstančių klausimų, skiriasi tik raiškos būdai, požiūriai, vertinimai. Kalbėdami apie tautiškumą, visada esame konkrečiame visuomenės raidos taške,

sąlygų, aplinkybių sankirtoje. Bet negalime atsitraukti nuo bendrųjų dėsnių. Gali būti, kad šiandien juos per menkai juntame, pernelyg išdidiname savo bėdas, sunkumus. Ar kitose žemės vietose, toje pačioje mūsų Europoje, lengviau? Ar visur nereikia didelių pastangų, kad gyvenimas būtų, kad nesugriūtų lengvai išjudinami žmogiškumo pamatai? Kad būtų suderinami ir skirtingi lūkesčiai, norai, siekimai, skirtingos prigimtytys ir patirtys? Bet kito kelio nėra – tik pastangos įveikti sunkumus, derinti ir derintis, darant ir nuolaidų. Niekad negalima laimėti visko, laimėjimuose slypi ir nuolaidų, kompromisų dalis. Ar turime alternatyvų Europai, Europos Sąjungai? Neturime, bent šiuo metu negalime jų turėti. Tad svarbu galvoti apie tautą ne tik atskirame jos problemų rate, bet ir bendresniame kontekste. Esame iš indoeuropiečių, savo senuosiuose žodžiuose išlaikėme indoeuropiečių prokalbės šaknis.

Žmogus yra bendrųjų visatos dėsnių sistemose, struktūrose, kurioms būdingas junglumas ir skaidymasis. Žmonės jungiasi į mažesnes ar didesnes bendrumas, jas stiprina, siekia pastovumo, bet kiekvienas pastovumas yra trapus, nykstantis. Žmonių sukurti dariniai yra ir junglūs, ir išsiskaidantys. Susidaro didžiulės imperijos, praeina amžiai ir buvusiame žmonių vandenyne plūduriuoja mažos, atskiros salos. Bet kai kurie dariniai lieka ilgalaikiai. Tautos priklauso prie ilgalaikių žmonijos darinių. Bet, deja, negalime pasakyti, kad amžinų. Žmogiškųjų darinių irumas dabar didesnis; silpsta šeima, irdama ji ardo ir vis labiau ardys gimines, gentis, galiausiai tautas. Gali būti, kad žmonija įeina į vienišą žmogaus erą, kad ratas apsisuko. Kuo daugiau organizacijų, struktūrų, socialinių tinklų, tuo žmogus vienišesnis. *Tinklai* tankėja ir iš žmogaus vienišumo, kalbūmo menkimo.

Gyvenimas su savaisiais, tarp savųjų ilgus amžius buvo laikomas norma. Priverstinis egzodas, tremtis – nelaime, atimančia tai, kas sukaupta, paliekančia dykumoje, nutraukiančia ir kūrybos šaknis. 1972 m. parašytas Kazio Bradūno eilėraštis „Egzodo poetai“:

Egzodo poetai – kaktusai dykumoje.

Nėra drėgmės,

Aplinkui vien smėlis,

O jie auga ir žydi

Raudonais erškėčių žiedais.

Tikros ištvermės reikia kūrybos išlaikymui-išsilaikymui svetimybėje. K. Bradūno metafora – didelio tikrumo: „Egzodo poetai – kaktusai dykumoje.“ Panašiai galima sakyti ir apie daugelį egzodo žmonių – kaktusai dykumoje. Lietuvių egzistencinio egzodo laikas pasibaigė Kovo 11-osios aktu, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu. Nuo to laiko ir prasideda paskutinis egzodo veiksmas, atomazga. Kartu atsiveria ir kitas etapas – laisvas žmonių traukimasis iš tėvų žemės. Paaštrėjusi, skaudžiau juntama būtinybė apmąstyti savo kultūrinio egzodo lemtį, tai, kas sukurta, kas priklauso Lietuvai, bet jau ir pasauliui. Bet ne mažiau svarbu neišleisti iš akių ir dabartinių, vadinamųjų ekonominių emigrantų. Emigruojanti tauta tarnauja ir patarnauja kitoms. Ne, čia airiai nedirba, ne, norvegų čia nėra, – girdime. Lyg tarp kitko pasakoma žiauri tiesa, kad nesame lygūs. Ir nebūsime, be vienos kitos išimties. Išvykdami iš savosios

žemės žmonės to nesuvokė. Išvykus grįžti sunkiau nei neišvykti. Išvažiavo studijuoti, liko kambarinė, vėliau padarė karjerą – padavėja, iš pradžių ta, kuri su rože rankoj visą darbo dieną pasitinka užėinančius; tereikia šypsotis, toks darbas – šypsotis... Kai televizijos ar radijo laidose girdime kalbant išvykusius, dirbančius svetur, skaudžiai jaučiame, kad dauguma emigrantų praranda gilesnį sielos podirvį, galiausiai ir orumą: viešbučių kambarinės, barų padavėjai, šlavėjai, namų tvarkytojai, prižiūrėtojai, juodadarbiai. O juk dauguma iš gabiųjų, aktyviųjų. Akiratis susitraukia iki uždarbio, iki alaus baro vakare. Nebėra krypties – kaip upei: į kur. Prarandame ne tik žmonių skaičių, prarandame dvasios energiją. Iš šio praradimo labiausiai silpstame. Reikia pasirinkti, – sako Lietuvos Prezidentė; priduria – *aš pasirinkau*. Renkamės pagal savo galimybes, bet tikrai renkamės. Kai tauta ar bent artimoji bendruomenė yra aktyvi, gyvybinga, atskiram asmeniui padeda ir pasirinkti.

„Visko turi žmogus, pakol gyvas, patirt“, – panašius žodžius vienas kitam ramindami galėjo tarti ir politiniai lietuvių emigrantai, ne vienas širdyje jautė, kad yra nepaklausė Nikolajaus Rericho perspėjimo, jog niekad, jokiais atvejais laisva valia tėvynės apleisti negalima. Bet ar ji buvo, ar nebuvo – ta laisva valia 1944 m. vasarą? Į šį klausimą kiekvienam teko (ir tenka) atsakyti atskirai. Ir buvo atsakinėjama – labiausiai kūryba, kuri turėjo kompensuoti dvasios nerimą, atiduoti skolą saviesiems, suteikti prasmę gyvenimui. Paradoksas, lemtingas, labai gilus, kad egzodas gali sustiprinti kūrybinę sąmonę, kad egzodui priklauso iškilūs kūriniai. Egzode gali būti sukaupiamos lyg papildomos jėgos – ir kaltės, net jei tik metafizinės, įveikai, – sustiprinama valia išsilaikyti. Vytauto Kasiulio, vieno iš pačių didžiausių išeivijos dailininkų, kūrusio, varijavusio ir išėjimo, ir bėgimo motyvą, prasitarimas, kad esąs apimtas „darbo ir ištvermės karštligės“. Jei žvelgsime tik iš literatūros, ryški egzodo linija eis nuo Dante's Alighieri „Dieviškosios komedijos“ iki Adomo Mickevičiaus „Pono Tado“. Ir iki Czesławo Miłoszo, kūrusio ir iš gimtųjų Šetenių prarasties. Thomas Mannas, XX a. vidurio laiku, katastrofų laiku, irgi išgyveno daugiopą egzodą, atspindėjo jį savo kūryboje. Politinis emigrantas, iš kurio hitlerinė Vokietija buvo atėmusi pilietybę, epochos romaną „Daktarą Faustą“ rašė Amerikoje, Kalifornijoje. Jam rūpėjo ir klausimas, kaip galėjo atsitikti, kad vokiečių tauta, davusi pasauliui tiek filosofijos ir meno, pagimdė ir fašizmą, atnešusi tiek blogio; ką menas ir menininkai aplenkė, ką nutylėjo, kokią svarbią pakopą, kaip sakė Jurgis Baltrušaitis, praleido. Užbaigė „Daktarą Faustą“ 1947-aisiais; lietuvių išeiviai tuo laiku jau kūrėsi ir Amerikoje. „Daktaras Faustas“ labiausiai įprasmino epochos tragizmą, vis didėjančią įtampą tarp klasikinio humanizmo ir karo bei pokario tikrovės. Toje įtampoje gyveno ir lietuvių išeiviai.

Žydų tauta – labiausiai egzodo tauta; daugeliu požiūrių, nuo Senojo Testamento laikų; šios tautos žmonių kūrybingumas susijęs su Pažadėtosios žemės ilgesiu. Ir su dideliu atkaklumu saugoma, kuriama dabartinė žydų valstybė. *Litvakai*, išsibarstę po visus žemynus, sudaro atskirą Lietuvos kultūrinio egzodo dalį, labiausiai muzikos ir dailės. Nėra abejonės, kad per kelis šimtmečius vienos tautos žmonės įsigyvena kitos tautos žemėje, laiko ją sava. Gerbtina teisė; jautresni pamatinės tautos žmonės deda pastangų tokią teisę sustiprinti. Judita Vaičiūnaitė dar 1970 m. sukūrė ciklą „Karaimai“, vieną pačių gražiausių lietuvių žvilgsnio į kitus paliudijimų. Įdomus rakursas – kalbama pačių karaimų, moterų ir vyrų, balsais: „Savo laukinių karingą / juodą klajoklių kraują / perliejau ūkanų slėniui, / šiauriškai jūsų erdvei...“; „Mūsų. Sava. / Įaugom į Trakų šiaurietišką archipelagą.“

Kad egzodas būtų kūrybingas, reikia įtampos tarp *ten* ir *čia*. Būti čia, gerbti vietą, kurioje gyveni, bet mintimis, būsenomis nuolat grįžti *ten*. Dabartinis lietuviškasis egzodas vargu ar begali būti kūrybiškai vaisingas, nebent technologiniais menais, bendrinančiais pasaulį, nebeturinčiais saitų su prigimties kalba.

Kokios yra dabartinio pasaulio tendencijos? Kokioje situacijoje yra mūsų *gimtoji Europa*, ištariant Cz. Miłoszo žodžiais? Europa išgyveno netikėtai vaisingą junglumo, persiliejiimo, pertekėjimo, sutekėjimo laiką, neabejotinai atnaujinusį jos politinį, ekonominį ir kultūrinį peizažą. Šis junglumo periodas, kuriuo pasinaudojo ir Lietuva, buvo itin intensyvus, bet liko ir duobių, kurios nelyginamos gilėja. Gilėja ir naujosios emigracijos problemos. Galima jausti ar bent nujauti, kad integracijos energija senka, stiprėja dezintegracijos tendencijos. Nesusiklostė bendresnė Europos ideologija, buvo užmiršta mielőiškoji *mažųjų tėvynių* programa. Politinis liberalizmas rodo didelį lankstumą, bet jam stinga vertybinių pamatų, to, kas ne tik atskiria, bet ir sujungia. Paradoksalu, bet aukštosios Europos kultūros, jos literatūros, muzikos, dailės poveikis menkai teįjuntamas. Jos vietą užima žemieji kultūros dariniai, kuriais naudojasi suinteresuotos grupuotės, kartais ir mažumos, siekiančios daugumos teisių. Politiniai, ekonominiai dariniai atitrūksta nuo šaknų. Iš naujo svarstoma, ar bendruoju Europos tapatybės pamatu neturėjo būti krikščionybė, jei tik ji rodytų daugiau atvirumo, daugiau sugyvenimo ne tik su kitomis didžiosiomis pasaulio religijomis, bet ir su skirtingomis žmogaus tikėjimo bei pasitikėjimo projekcijomis. Negalime užmiršti Europos Sąjungos himno, Ludwigo van Beethoveno Devintosios simfonijos finalo, puikių jo aranžuočių fortepijonui, pučiamiesiems instrumentams, simfoniniam orkestrui, Friedricho Schillerio „Odės džiaugsmui“, žodinio himno pamato. Kūrinys, turintis aukštą vertybinį statusą, skatinantis išgyventi laisvės, taikos, žmogiškojo solidarumo jausmus. Tai jau atitrūkę nuo mūsų, tai konservatyvu, mes jau kiti, – kartais girdime. Taip, kiti, bet ir tie patys, Devintosios simfonijos ontologiniai pėdsakai išlieka ir lietuvių muzikoje, poezijoje. Vertybės abstrakčios, abstraktūs visi aukštieji žmogaus matmenys. Paversti juos gyvenimo orientyrais reikia pastangų. Ir dvasinio darbo. Ne tik fizinio. Nuosekliai dirbant daug kas lyg savaime keičiasi. Svarbios ir pastangos keisti tai, kas trukdo keistis, keistis neprarandant pamatų.

Žaidimo taisyklių keitimas – taip vadinama kryptis, kuria eina aktyviosios medijų technologijos, sukcentruotos į mažus mobiliųjų, bet *išmaniųjų* telefonų ekranus. Turime į tai atidžiau įsiklausyti, gal ir didžiųjų politinių laikysenų ir žaidimų taisyklės yra sustabarėjusios, gal būtina jas keisti. Gal žmonių žaidimai dar tinkami, *homo ludens* dar gali jais pasikliauti, gal dar užtektų keisti tik žaidimų taisykles. Dabarties žmogus yra *homo viator*, keliaujantis, savo ne tik buvimo, bet ir gyvenimo, prigimties vietą keičiantis. Gali būti, kad prisieis grįžti prie pamatinės vietos reikšmės žmogui, pamatiniams žmogaus dariniams, taip pat ir tautai. Kita vertus, pamąstykime: ar kartais gūžimasis tautiškume nereiškia pasaulio baimės, negalėjimo, negebėjimo jame būti, tinkamai orientuotis. Neužmirškime: ilgai išbuvo uždarytomis sienomis, įgijome baimių. Bet vėlgi: ar pasaulio pilietybė privaloma, ar žmogus, kuris gerai jaučiasi tik savo krašte, savo kalboje, neturi pakankamai galimybių atsiskleisti, įgyti pasitikėjimą darbu, kūryba? Būtinai tik išpiliētinimas savoje žemėje. Pilietybės instituto negalima menkinti; atrodo neįmanoma, kad itin svarbias pareigybes valstybėje užimtų ne pilietis. Pilietiškumas reiškia pirminį atsakingumą.

Pagrindinį dabartinių Europos politinių žaidimų kodeksą apibrėžia *demokratija*,

pažodžiui reiškianti liaudies arba daugumos valdžią. Bet kas šiandien yra dēmos? Kas yra ta dauguma, kuri sprendžia, lemia? Ar iš *daugumos* dar kyla vaisingų idėjų, leidžiančių jei ne pakeisti, tai bent pertvarkyti žaidimo taisykles? Ar dauguma gali pajusti iš pačios mažiausios mažumos kylančios idėją, ją paremti? Ar daugumos ir mažumos turiniai nėra pakitę, mažumai kartais įgyjant nenumatytą ir nenumatomą galią, tampant galios dauguma? Ar tikrai gyvensime *posttapatybės* gyvenimą, ar tikrai išs centruojantį žmogiškumą rėms kelios, dargi kintančios, besimainančios tapatybės, pasirenkamos pagal tai, kuri geresnė, patogesnė? Ir jau be šypsėnos sugrįš baudžiauninko atsakymas į pono klausimą, kokio esąs tikėjimo: *o koks ponuliui geriau?*

Atsakomybė iš esmės yra vienasmeniška, atsakingas yra tik asmuo, tik jis gali veikti savo valia, rizika, atsakomybe. Atskiros asmenybės valia, kuri reikšmingai paveikia savo tautos, valstybės likimą, turi įtakos pasauliui. Margaret Thatcher, *geležinė ledi*, pirmoji ir kol kas vienintelė galingosios Britanijos premjerė, lieka įtikinamu tokio asmeninio, valingo veikimo jau mūsų laikais atveju, pavyzdžiu. Nebuvo pažeistos demokratinio anglų atstovavimo taisyklės, bet jos nesukliudė premjerei veikti ir vienasmeniškai.

Sudėtingoje dabarties situacijoje tautos, tautiškumo, nacijos, nacionalumo problemos vėl iškyla ir todėl, kad mažesnės tautos jaučia išnykimo, ištirpimo bendrame katile grėsmę. Lietuvos situaciją komplikuoja didžiųjų kaimynių geopolitinės programos. Galima būtų teigti, kad lietuvių tautinius klausimus labiausiai aštrina Vilniaus kraštas; ne vienu atveju reiktų sutikti, kad lenkų politikierių (ne atsakingų politikų) keliami reikalavimai yra nacionalistiniai, užgaunantys lietuvių, ypač gyvenančių tame krašte, jausmus. Vykdoma nuosekli, palaipsniui reikalavimus didinanti politika. Nuolaidos valstybiniam lietuvių kalbos egzaminui, pavardžių rašyba (nors ši problema jau apima ir nelietuviškas lietuvių pavardes), vietovardžių rašyba, vietinė dvikalbystė. Kas toliau? Juk sustota nebus. Ar Lietuvos valstybė turi valios ginti ne tik savo žemių, bet ir pilietinį vientisumą? Ar gali pasikliauti piliečiais? Kur menksta pilietinis lojalumas, ten neišvengiamai stiprėja tautinis aktyvumas. Negalima priešinti kalbos ir teisės, tai nelygiaverčiai dariniai. Dėl teisės žmonės susitaria, susitaria *kalba*, nei kieno nors sukurta ar sudaryta, nei lengvai pakeičiama. Kalba nepriklauso vien žmogui, o ir gamtai, vėjui, medžių ošimui, vandens tekėjimui, tam, kas dar šiaip, bet jau ir anapus žmogaus. Neužmirškime, kad Europos Sąjungoje tebesilaikoma kalbų lygiateisiškumo, kad ir kaip tai būtų keblu, brangu. Mažosioms tautoms ir kalboms tai labai brangintina nuostata.

Ar smarkėjantį lietuvių tautiškumo pulsą šiandien galime sieti su nacionalizmu, juolab su ultranacionalizmu? Vargu. Bet reikia analizuoti, gilintis. Demonstracijos labiau tėra reakcijos. Turime suvokti patys save. Sutikime, kad mėstančiųjų žvilgsniai pernelyg nukreipti į didžiąsias erdves, tuo tarpu esminės žmogaus problemos kaip visada yra jame pačiame ir tuose dalykuose, kurie arčiausia jo. Grėsmės signalai, matomi ir girdimi ir Kovo 11-osios eitynėse, instinktyvūs. Jie jau pasirodo išoriniu aktyvumu, tam tikrais ženklais.

Į tuos signalus, kuriuos matome, turime reaguoti, jie skirti mums visiems.

Daugiatautiškumas nėra koks nors naujas dalykas. Kiekvienam laikui naujai iškyla tautų tarpusavio santykių, sugyvenimo dalykų. Bet ir tautos tebegyvena savo

teritorijose, tebekalba savo kalba, tebekuria savo kultūrą, ekonomiką, sėkmingesnę ar nebeišeinančią iš krizių. Daugumoje valstybių tebėra titulinės tautos, turinčios įsipareigojimų tautinėms ir kultūrinėms mažumoms, gyvenančioms toje pačioje teritorijoje. Tie įsipareigojimai priklauso ir nuo istorijos, nuo kultūrinių tradicijų. Lietuviai kaip titulinė Lietuvos valstybės tauta labiausiai susieta su LDK istoriškai priklausiusiomis tautomis; gali būti, kad neproporcingai mažai, lyginant kad ir su lenkų bendruomene, Lietuva dėmesio skiria baltarusiams, turėjusiems ir savo istorinį vardą – gudai. Tautos intelektualinis ir moralinis pajėgumas matyti iš santykių su kitų tautų žmonėmis, gyvenančiais kartu, toje pačioje erdvėje. Lietuviai kaip titulinė savo valstybės tauta ir turi sugyvenimo patirtį, ir moka ja pasinaudoti. Problemos kyla ne iš Lietuvos istorinių tautinių mažumų, o iš didelėms valstybėms priklausančių bendruomenių, transliuojančių savo valstybių galią su aiškiais pretenzijomis į išskirtinumus.

Problemų šiandien turi ne viena tauta ir ne viena valstybė. Ir politinių, ir ekonominių. Pietų Europos ekonominės situacijos mums, šiauresnių ir atšiauresnių žemės sąlygų žmonėms, atrodo paradoksalia. Kad taip mums tiek šilumos, tiek šiltų mėnesių, apelsinmedžių giraičių, antikos žodžio kultūros sodų, kur su savo mokintiniais vaikščiojo Platonas, kur buvo pirmosios akademijos. Lietuviai eseistė, rašytoja, ilgai dirbusi Kipre, perspėja Lietuvą: neskubėkite, neišsiveskite euro, nepatekite į eurozoną. Kas vyksta ir kodėl vyksta taip, kad Europos Sąjungos projektai buksuoja, grimzta, kad vis daugiau klausimų, kurie neišsprendžiami, o tik atidedami? Vakarų idealai, Vakarų klasika brandino, ugdė jaunesnio rašto europiečius – Šiaurės, Rytų. Ar klasikinės Europos kultūros, ilgaamžių tradicijų, gyvybingos, veiksnios, dabar daugiausia ir nėra tuose kraštuose, ar ji nėra tarsi pasitraukusi į savo pakraščius?

Daugiakultūris, daugiatautis didžiųjų Europos miestų bendruomenės: Paryžiaus, Briuselio. Europos sostinės, išsidalinę ir tautiniais, religiniais kvartalais. Patartina į kai kuriuos ir Briuselio kvartalus vėlesniu laiku neužklysti. Problemos dėl musulmonišku moterų dangalų ir dėl krikščionių kryžiaus viešose vietose. Dėta tiek vilčių į dialogus ir polilogus, tiek programų, projektų, konferencijų, tiek gražių frazių iš aukštų tribūnų. O grimztame – daugėja milijonierių, bet daug didesniu pagreičiu – skurdžių, nuskurdusių, gyvenančių žemiau skurdo ribos. Daugėja baigusių prestižinius universitetus, nors ir nebūtinai išmintingų, bet daugėja ir beraščių. Trokštame vis aukštesnės gyvenimo kokybės, tad galingoms monopolijoms atiduodame paskutines gamtos išcias, kur dar gėlas vanduo. Ar ne čia sustos paskutiniai civilizacijos žingsniai; kur nebebus gėlo vandens, nebebus ir gyvybės. O daugiausia – nemažta konfliktų ir tautiniu, etniniu pagrindu. Iš prigimties, iš pirminio gyvenimo žmonės yra palankūs vienas kitam, labiau linkę sugyventi nei kariauti. Iš antikos, gal ir iš Aristotelio mintis: kai pasiklysti tankmėse ir vėl randi kelią į žmonių namus, nebekreipi dėmesio, ar tai graikas, ar barbaras, bet pajunti, kokie mes visi artimi ir giminingi. Kas žmones supriešina? Labiausiai – žemiausia politikos klasė – politikieriai, turintys savų tikslų, arba politiniai samdiniai, kam nors tarnaujantys. Šiandien tą tarnavimą labai sunku suvokti, viskas užmaskuota meistriškai valdoma frazeologija, manipuliavimas žmonių protais, elgsenų būdais itin išstobulintas. Kai skirtingų tautinių grupių žmonėms primygtinai, su galios intonacijomis kartojama, kad jie turi būti dialogiški, vienintelių teisingų monologų tik pagausėja. Gal žmonių santykiai yra savotiška laisvoji rinka, į kurią nereikia kištis – arba daryti tai itin atsargiai. Vilniaus krašto žmonės yra kiršinami, kažkam tai apsimoka. Kažkam apsimoka reikalauti dvikalbystės, nors patys

žmonės susikalba savo įprasta, vietine kalba. *Tuteišiai* yra vietos žmonės, prisirišę prie savo vietų, prie savo kuklių gyvenimų, daug ką atsimena, daug kas išliko jų kalboje, lyg įlydyta, apsaugota. Beveik tikra, kad paskutinius autentiškus liudijimus apie žmogaus gyvenimą savo vietoje, apie žemės, vandens, šventų medžių patyrimus užrašysime iš *tuteišių*, iš žmonių, kurie nuo amžių gyvena *tutaj, čia*. Tas *tutaj, zdes'* yra žemėje, kuri yra Lietuva, – pačia plačiausia prasme. Kasdienė kalba, namų, šeimos, artimiausios aplinkos, neturėtų atskirti vietinių žmonių nuo Lietuvos, nuo jos valstybės, bet valstybinės kalbos svarba, privalomumas taip pat negali būti paneigtas. Mūsų naminiai vardai, kreipiniai, bendravimo formos juk nesutampa su mūsų viešumu, viešais vaidmenimis. Kalbėkimės kaip norime, kaip galime. Pilietybė yra viešasis žmogaus vaidmuo, taip pat ir kalbinis vaidmuo, netrikdantis privatumo, šeimyniškumo.

Sudėtingi globaliojo pasaulio procesai iš naujo ragina spręsti, kur juose lieka tauta, tas ypatingas žmogaus kultūros darinys, ta galimybė atpažinti į save panašų iš antropologinių ypatumų, kalbos, iš to, ką dainuoja, pasakoja, ką valgo, ką mato, ką girdi, ką mėgsta. Matyti save lyg daugybėje vienu į kitus atkreiptų veidrodžių. Tautos atvirumo ir atvirumo tautai laikas, Lietuvos išgyventas kaip paskutinis šansas: XIX a. pabaiga–XX a. pirmieji dešimtmečiai. Tautos žodžio įkalinimas sovietinės okupacijos metais, bet ir *liaudis* yra savas žodis, tik jo reikšmė buvo susiaurinta, apkapota, iškreipta. Visa krūtine iškvėpėme tautą atgimimo metais. Tačiau Europos Sąjungoje vėl pradėjome jausti: atsargiai su tauta, gali ką ne taip pasakyti, įžeisti kitatautį. Reikia mąstyti apie daugiatautiškumą, daugiakultūriškumą. Bet kaip mąstyti apie daugį, nemąstant vienio? Kaip būti daugiataučiu, nebūnant *taučiu*? *Taučius* – Vaižganto „Pragiedrulių“, programinio lietuvių kultūros teksto (jo paantraštė *Vaiždai kovos dėl kultūros* šiandien skamba itin prasmingai) veikėjas, ūkininkas. Rimtas, taikus, jo lyg ir niekas nebijo, nes nieko negąsdina, bet ir jis nieko: „Lygus buvo sau-žmogus, savo vargu ir darbu rūpinąs nemažą savo šeimynėlę, nieko svetima nesigviešias“³. Nieko svetima nesigviešias, bet ir savo niekam neužleidžia, – pirminė savo vietoje esančio žmogaus laikysena. Vaižgantui rūpi atskleisti kaip, iš ko kilo sąmoningieji lietuviai, kaip išaugo to ūkininko, to sau-žmogaus sūnus, kovos dėl savo kultūros dalyvis Aleksys Taučius, turįs paties Vaižganto bruožų. „Nors jo tėveliai Taučiai buvo prasti žmoneliai, nė rašto nemokėję, dėlto jiems negalėjai nepripažinti aukštos vidaus kultūros, kuria anksti užkrėtė ir savo lepūnėlį. Aleksį savo tautos mylėtoju, net jos gerbėju padarė ta pati lietuvių tauta, ta pati jų tėvynės gamta. Padarė tautininku toje gražiojoje pasaulio prasmėje, dėl kurios tautininkams paminklus stato, kaimynai gi iš jų mokosi ir savo vaikams rodo. Toks „tautininkas“ buvo Vilius Telis. Tokių, didesnių ar mažesnių, privalo turėti bet kuri tauta, kai pajunta krypimą į kultūrą ir laisvę“⁴. O kaip tada, kai tauta laisvę lyg ir įgyja, bet kelio į kultūrą gairės neaiškios ir komplikuotos? Buvo laikas, kai kilome ir kryptį matėme ar bent jautėme. Dabar esame sutrikę. Sumažėję skaičiumi, vis mažiau beturintys jaunų žmonių, gimnazistų, studentų, gyvosios energijos kamuolių. Mūsų tautiškumo žingsniai dažnai demonstratyvūs, o tai reiškia, kad lyg palengvinti, be sunkaus vidinio turinio, kylančio iš intelektualinių pastangų ir dvasinių laikysenų. Marcelijus Martinaitis ne vieną kartą kalbėjo apie pavojus, kurie iškyla tautai, kai ji ima nesusivokti savyje, savo pavelde, savo kalboje, savo vaizdiniuose: „Tautai iškyla pavojus, kai ji folkloro, tikėjimo, kalbos priemonėmis nesugeba perteikti svarbiausių tradicinių vaizdinių, jų perkurti, perkelti į profesionalią kultūrą“⁵. Taip, mes nebesugebame remtis savo kultūrinės tradicijos vaizdiniais, iš jų natūraliai pereiti į kitus lygmenis. Nebeskirame *pelų* ir *pelenų*. O tai

ne tik kuliama javų ar sudegusių malkų atliekos. Nuo amžių jausta, matyta, kad šiose sąvokose, reiškiančiose pačius gyvenimo pažemius, tame, kas tarsi lieka, atlieka, slypi išėjimo, perėjimo į kitas gyvenimo sferas keliai, reikšmių perkėlimai. Tai rodo kalbos frazeologija: pelai eina su grūdu, pelenai su nykimu, menkumu. Priešingos kryptys: *dėti grūdą prie grūdo ir pelenais paleisti*. Sukaupti ir leisti išnykti. Grūdas kelia, pelenas menkina. Todėl: grūdus nuo pelų, ne nuo pelenų reikia atskirti, kaip išsitarė nemenkas valdininkas. Neabejotinai jaučiame atotrūkį tarp prigimtosios kultūros ir naujų mūsų sąmonei reiškinių, kuriuos turime perimti, padaryti savais, tarp kultūros tradicijų ir to profesionaliojo meno, kuris orientuotas į Europą, pasaulį, *euromuzikos, euroromano, eurovizijos* projektų. Jau patikime, kad vaizdas ekrane geriau už kelis šimtus žodžių. Negali būti nei geriau, nei blogiau. Viskam savo vieta. Vaizdo gelmėje juk irgi slypi kalba, idėja. Labiausiai sąmonę slegia *popkultūra*, galbūt tai ir yra vaizdinė, sceninė demokratijos išraiška, jos formos, pavidalai, niekuo nebepridengti. Savo Seimo kai kuriuos transliuojamus posėdžius juk galime žiūrėti kaip kokį trečiarūšės televizijos šou. Tūkstantinio Europos parlamento *demokratizmo* grimasos irgi panašiai atviros kaip ir popkultūra.

Bandykime nors šiek tiek susivokti šiose problemose, grįždami atgal, remdamiesi lietuvių kova dėl savo kultūros, mąstymo tradicijomis, kalba. Filosofas Arvydas Šliogeris, gal pirmas mūsų šiuolaikybėje aštriai reagavęs į popsinius politikos ir kultūros reiškinius, įveda ir *lietuviško galvojimo* sąvoką, siekia ją pagrįsti ir išskleisti. Jei jo filosofinis mąstymas ir toliau eis šia kryptimi, turėsime patikimų atramų suvokimui, kas vis dėlto glūdi mūsų prigimtyje, per amžius pasiekusioje dabartį, ką mąstome ir kaip. Svarbias atramas jau galima matyti knygoje „Lietuviškosios paraštės“, kurios siekiniai taip suglaudžiami: „Šios knygos pagrindinė tema – lietuviškojo galvojimo savitumas, iki šiol lietuvių kultūroje vis dar neapmąstytas, nors lėmęs visas iškilias lietuvių kultūros apraiškas, pradedant poezija, architektūra, muzika ir baigiant fotografija. Kūdiškasis svetimų kultūrų mėgdžiojimas, deja, lėmė – o šiuo metu lemia ypač pražūtingai – lietuvių ideologinį naivumą, pasireiškiantį visokiais paranojiškais siekais „būti europiečiais“, „globalizuotis“, „tapti tolerantiškais“, bet galiausiai įkūnytą tautiškame kategoriniame imperatyve – „mus vienija alus ir pergalės“, lygiai kaip anų laikų romėnų cirkai bei seksualinės orgijos liudijantį mums svarbiausią dabarties įvykį – Lietuvos agoniją. Barbariškai lietuvių kultūros savinaikai šioje knygoje – be jokių naivių iliuzijų, planų ar „vizijų“ – priešinama stojiška ištikimybė savo žemei, savo kalbai ir savo debesims, pavadinta centriniu žodžiu „filotopija“⁶. Tai viena ryškiausių lietuviškumo manifestacijų – prie jos nuosekliai eita nuo pat filosofinio mąstymo pradžios, įsukta į šį kelią tik nepriklausomybės pradžioj galėta išleisti monografija „Būtis ir pasaulis“ (1990). Lietuviško galvojimo filosofinė tradicija, pradėta pačioj XX a. pradžioj (Ramūnas Bytautas, Vydūnas, Stasys Šalkauskis, Antanas Maceina, Juozas Girnius), nuosekliai ateina iki šių dienų. Nėra taip, kad neturėtume į ką atsiremti. A. Šliogeris yra už juos radikalesnis. Tylus, atsargus kalbėjimas šiandien jau nebegirdimas. Tai didelė spraga, – tylus mąstymas, tylus buvimas yra svarbios kultūros atsargos. Ne tik žurnalistai, bet jau ir mąšlesni humanitarai siekia ne ramios kalbėjimo tiesos, o garsaus efektyvumo. Kitaip nebūsi išgirstas. Efektas arti defekto. Mąstymo defektai pavojingesni, negu atrodo.

Lietuviai kaip ir latviai turi seną žodį *tauta*. Prūsų *tauto* reiškia kraštą, šalį. Senos šaknies žodis, indoeuropietiškos praeities, kaip mano kalbų tyrėjai, têt – galėjo reikšti *didėjimą, apimties augimą*, galbūt labiau *daugę* nei *daugybę*. Tauta yra tarpusavyje

kuriais nors požymiais susijusi *daugė*, jei ir nedidelė, bet atskira, išsiskirianti iš kitų daugių. Sąskambis su *dauge* – *liaudis*, žinoma iš pačių ankstyvųjų lietuvių rašto paminklų, pirmine reikšme taip pat susijusi su *augimu*, *didėjimu*. Iš tautos – tautybė, verčiama kaip *nationality*, *Nationalität*, reiškianti priklausymą tam tikrai nacijai, suvokiamai kontekstiškai, etniniu ar valstybiniu pagrindu. Lotynų kalba *ratio*. Iš tautos ir *tautiškumas*, kurį atitinka *nacionalumas*. Politologija skiria *pilietinį tautiškumą*; tautą sudaro valstybės piliečiai – JAV būtų akivaizdžiausias pavyzdys. Europai, labiau Rytų ir Šiaurės, būdingesnis *etninis* (prigimtinis) *tautiškumas*, glaudžiau susietas su kalba ir kultūra. Skirtumai priklauso nuo istorijos, nuo susiklosčiusių aplinkybių, neišvengiamai – ir nuo galios svertų. Ar Amerikos tauta turi lygiavertę savo kolonizuotos rasės istoriją?

Lietuviško tautos mąstymo, jutimo senumą mums dar aiškiai liudija senieji (tikėtina, kad ir šventieji) lietuvių vardai, abiejų giminių: *Tautvydas*, *Tautvydė*, *Tautmilas*, *Tautmilė*, *Tautginas*, *Tautginė*, *Vytautas*, *Vytautė*, *Gintautas*, *Gintautė*, *Būtautas*, *Būtautė*... Tai labai seni žodžiai, dar iki Kristaus eros, pirmieji mūsų tekstai, pirmoji mūsų poezija. Poezija iš jungties: iš praindoeuropietiško šaknų, sakysime, *vyd-* ir *taut-* (*Vydtautas*), reiškianti turimą ar geidžiamą savybę matyti savuosius, savąją *daugę*, ją saugoti, ginti. Jei įsimąstome, įsijaučiame, juntame stebuklą, kaip iš toli, kaip iš giliai ateina tas žmogaus susisaistymas su savaisiais, kaip jis išlieka; kaip atgyja, kai sunku, kai savumui išskyla pavojus. Įsidėmėkime, *Vytautų*, *Tautvydų* ir *Tautvydžių* daugiausia buvo sovietiniais metais, tai irgi buvo tylus gynimosi būdas. Dabar esame *Motiejai*, *Dominykos*, *Rapolai*. Šiuo metu nesuvokiame savo pačių seniausių vardų gražumo, jų kėlimo, gaivinimo būtinybės. Ar tai reiškia, kad esame saugūs, nejaučiame pavojų? O gal, kad blėsta mūsų atmintis, nebesame iš tų, kurie tais vardais buvo pašaukti, lyg suteikiant galių ar pareigų tiems, kurie didžiuodamiesi tais vardais vadinosi? O gal paprasčiausiai vardų bangos keičia bangas: *Vytautų* sūnai yra *Rapolai* ar *Mykolai*, o jų gal vėl *Vytautai*. To nežinome. Žmogui galių gyventi ir išgyventi teikia ne tik žinojimas, bet ir nežinojimas. Dėl praeities nesame tikri ir dėl to, kad nežinome ateities.

Kai pasiryžtame svarstyti visiems svarbius klausimus, taip pat tautos ir tautiškumo problemas, visada turėkime prieš akis Lietuvos Respublikos Konstituciją, priimtą 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos piliečių referendumu. Tai buvo dar tautos švitimo metas, stebėtinai gerai matėme, teisingai žymėjome ribas, riboženklus. 1988–1992 metų lietuvių tauta galima pasitikėti, ji buvo tikrumo ir šviesos taške. Tie taškai labai reti, ištinka kartą per šimtmečius. Konstitucijos preambulę turėtume išmokti kaip poterius. Joje pateiktas konstitucinis lietuvių tautos, jos praeities, jos siekių apibūdinimas. Drąsus ir šviesus Konstitucijoje yra pats tautos žodis, keliantis pasididžiavimą. Lietuvių tauta, „išsaugojusi savo dvasią, gimtąją kalbą, raštą ir papročius“, siekia įkūnyti „prigimtinę žmogaus ir tautos teisę laisvai gyventi ir kurti savo tėvų ir protėvių žemėje – nepriklausomoje Lietuvos valstybėje“, Lietuvos žemėje puoselėja „tautinę santarvę“, siekia „atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės“. Pilietinė visuomenė ir turėtų būti suprasta kaip moderni, šiuolaikinė jungtis tarp visų Lietuvos valstybėje gyvenančių žmonių. Kas atviras tiems, kurie šalia, atviras ir toliau esantiems. Nėra Lietuvos tautos, bet yra, turi būti Lietuvos pilietinė visuomenė. Valstybės pareiga būti vienodai teisinga visiems savo piliečiams. Piliečių pareiga savo valstybei turėti vienodas priedermes ir pareigas. Titulinė valstybės tauta turi daugiau pareigų, daugiau ir atsakomybės, ji turi laiku ir tinkamai reaguoti ir į jai, jos pamatinėms nuostatomis kylančius pavojus.

Kas turi tautą, liudijamą seniausių kalbos klodų, turi ir tautiškumą, bendrąja prasme nesiskiriantį nuo nacionalumo. Kartais ta pačia prasme vartojamas ir *nacionalizmas*, bet nacionalizmas nebėra neutralus, tai jau tautiškumą iškelianti, vienu ar kitu būdu akcentuojanti, demonstruojanti ideologija, nebūtinai kraštutinė ar agresyvi. Su tauta savo sąmone giliai susijęs žmogus tam tikromis aplinkybėmis gali siekti gero, o jo siektas gėris, sąlygoms pasikeitus, tampa įkalčiu, virsta teismu, kalte. Ypatingas Knuto Hamsuno, didžiojo norvego, Nobelio premijos laureato likimas. Už bendradarbiavimą su fašistais po karo buvo teisiamas. Devyniasdešimtmetis, kurčias ir beveik aklas, rašė paskutinę knygą „Užžėlusiais takais“, pagal stenografuotą referatą pateikė ir savo kalbą teisme: „Ką aš rašiau? Aš rašiau, norėdamas įrodyti norvegų jaunimui, kad kvailas, rizikingas pasipriešinimas neduos jokios naudos, tik ves katastrofos, žūties link. Visa tai aš rašiau daugybe įvairiausių būdų. Aš galėjau pabandyti pabėgti į Švediją. Daug kas taip ir padarė. Arba galėjau dingti į Angliją, kaip nemažai kitų, paskui grįžusių didvyriais, nes jie paliko savo šalį, pabėgo, dezertyravo iš jos. Aš nieko panašaus nepadariau, nepabėgau, to man jau niekada neprimosite, neapkaltinsite. Aš maniau, kad geriausiai savo šaliai padėsiu likdamas kur buvęs, ir toliau pagal galimybes dirbdamas žemę tokiu sunkiu laiku, kai nacija prarado viską, savo plunksna tarnaudamas Norvegijai, kuri dabar privalėjo užimti prideramai aukštą vietą tarp kitų germanų kraštų Europoje. Tokia mintis patraukė mane nuo pradžios. Dar daugiau, ji įkvėpė, užvaldė mane“⁷. Tautos idėjos yra įkvepiančios, užvaldančios, iš jos galių gimsta pasijonarijai, pasiaukojantys kitiems. Bet niekas negali pasakyti, kur yra riba, už kurios jau prasideda pavojai ir tautai, ir jos užvaldytam asmeniui. Pernelyg daug kas priklauso nuo aplinkybių.

Nacionalizmas pasirodo XIX amžiuje – kaip Europos tautų būvį ideologiškai persmelkusi galia, su *tautų pavasariu*, iškėlusiu mums Maironį, simbolinio pavadinimo poezijos knygos „Pavasario balsai“ (1895) autorių. Vytautas Kavolis, žymiausias lietuvių sociologas, pačioje nepriklausomybės pradžioje skaitęs viešas paskaitas Vilniaus universitete, nacionalizmo sąvoką vartojo ir bendresne nacionalumo / tautiškumo prasme, reikėjo prie to priprasti. Kalbėjo apie tai, kad archajinis nacionalizmas pasižymi stipria ritualizacija, nacionalizmui modernėjant, ritualizacija silpsta. XIX a. išsivystė ir pagrindinės nacionalizmo teorijos, svarbiausios tezės susijusios su pamatine kiekvienos tautos teise savarankiškai vystytis ir kurti savo valstybę. Nacionalizmas apima politines ir kultūrines programas, gali įgyti ir ekstremalių socialinių išraiškų. XX a. nacionalizmo išraiškos turėjo itin baugių padarinių, karų, žudymų, rasistinių programų ir pogromų. Itin pavojingi yra didelių, galingų tautų nacionalizmai, bet ir riboti etniniai konfliktai gali virsti nesuprantamomis, nepaaiškinamai kraupiomis žudynėmis. Jas liudijantys kapai tebėra visai čia pat, mūsų erdvėje ir mūsų laike, tad turėtų labiau skatinti atsargumą. Ugnis įsižiebia greitai, gesinama sunkiai. Apie tautiškumą būtina kalbėti atsargiai, bet nepaneigiant pamatinės valstybės tautos reikšmės, garbės, orumo. Juk jei nebesvarbi tauta, nebesvarbi ir jos kalba, kultūra, o kūrybingumas lieka nukreiptas tik į technologijas, dingsta ar bent silpsta būties vertikalės, vertybinės nuostatos. Iš technologijų, dabar suėmusių skvarbiausius protus, turi būti tiesiami perėjimai į kultūrą, tvirtinamos jungtys, kad ir keičiamų žaidimo taisyklių.

Taip, XX a. nacionalizmai paliko gąsdinančių dalykų, perspėjančių. Bet juk yra ir šviesioji šio reiškinių pusė: iš savo istorinės patirties turėtume sutikti, kad paskutiniu metu XX a. dešimtmečiu lietuvius kėlė nacionalinės idėjos, patraukusios savo

pusėn ir kitų tautų žmones, gyvenusius Lietuvoje, bendru laisvės siekimu. Nauja *tautų pavasario* banga perėjo per Baltijos šalis, per kitas respublikas, išsivadavusias iš sovietinio lagerio, atkūrusias savo valstybes. Tai, kas nuo 1988 m. prasidėjo dideliais viešais susibūrimais, mitingais, demonstracijomis, neabejotinai sietina ir su tautiškumo reabilitacija. Jos dvasia išliko ir Lietuvos Konstitucijoje. Gali būti, kad atvirose tautiškumo manifestacijose glūdėjo ir kai kurių nacionalistinių ekstremumų užuomazgos. Atidžiomis sociologinėmis ir politologinėmis analizėmis jos galėtų būti atskleistos; dabarčiai suprasti, įvertinti reikia praeities patyrimų, jų kritinių permąstymų.

Tautiškumas, nacionalumas, nacionalizmas kaip sąvokos ir kaip konkretūs dariniai yra visuomenių, bendruomenių raiškos ir saviraiškos būdai, suvokiami, tiriami iš sociologinių, politologinių ir kultūrologinių pozicijų. Žvelgiant į šiuolaikinę situaciją, matyti, kad apskritai per mažas yra kultūrologinis įdirbis, per menka kultūrinė refleksija. Lietuvių tautos, kalbos, kultūros problema turi atskiro skaudumo, aštrumo. Užuomazgos LDK istorijoje; didėjanti, besiplečianti Vytauto Didžiojo imperija paradoksaliai traukėsi nuo savo etninio branduolio, pirmiausia nuo lietuvių kalbos, kanceliarijose, dalykinėje, valstybinėje korespondencijoje, metraščiuose ir statutuose įsigalint senajai slavų kalbai. Tai neužglaistomas, neišlyginamas mūsų istorijos plyšys; jei Lietuvos Statutai būtų buvę rašomi lietuvių kalba, lietuvių tautos galimybės istorijoje ir dabartyje būtų buvusios kitos, kitokios. Paradoksalu ir tai, kad didelė valstybė nepadėjo susiformuoti valstybiniam nacionalumo supratimui, o atvirkščiai – pirmoji Lietuvos Respublika pasiryžo telktis labiau etniniu pagrindu, susietu su lietuvių kalba. To negalima užmiršti suvokiant dabartines nacionalumo ir jo komplikacijų situacijas. Kaip negalima užmiršti ir to, kad jei 1918 m. valstybinės nuostatos nebūtų sutelkusios etninės Lietuvos, lietuvių kalba nebebūtų tapusi modernia Europos kalba, viena iš oficialiųjų ir Europos Sąjungos kalbų, prigimtoji kultūra nebūtų galėjusi vaisingiau išsišakoti literatūroje, dailėje, muzikoje. Visuose meniniuose vaizdiniuose slypi prigimtosios kalbos duotybės, pasaulio projekcijos.

Dabar kiek atsigręžkime į lietuviškojo tautiškumo refleksiją literatūroje, kas fiksuota, svarstyta, kelta. Iš kultūros lauko tautiškumo svarstymams ir persvarstymams literatūra teikia daugiausia galimybių.

Tauta kaip žodis ir kaip sąvoka fiksuota jau seniausiuose raštuose, mūsų rašto paminkluose, vartota Mikalojaus Daukšos, pirmojo mūsų tautininko, pirmojo tautos ideologo, „Prakalboje į malonųjų skaitytoją“ ištarusio: „Kurgi, sakau, pasaulyje yra tauta, tokia prasta ir niekinga, kad neturėtų šių trijų savų ir tarsi įgimtų dalykų: tėvų žemės, papročių ir kalbos? Visais amžiais žmonės kalbėjo savo gimtąja kalba ir visados rūpinosi ją išlaikyti, turtinti, tobulinti ir gražinti. Nėra tokios menkos tautos, nėra tokio niekingo žemės užkampio, kur nebūtų vartojama sava kalba.“ 1599 metai, pati XVI a. pabaiga, pirmasis tokio stipraus patriotiškumo manifestas, paveiktas Renesanso dvasios. Deja, šios aistringos frazės išstartos ne lietuvių, o lenkų kalba. Justino Marcinkevičiaus atodūsis – o, jei tai būtų pasakyta lietuviškai... Ir vis dėlto tai pirmoji teorinė ir kartu poetinė tautos samprata, iškilusi Lietuvoje, aidu kartojanti antiką; teritorija (tėvų žemė), papročiai ir kalba. Grįžkime prie Konstitucijos: preambulėje kalbama apie tėvų ir protėvių žemę, dvasią, gimtąją kalbą, raštą ir papročius. Būtinųjų tautos sandų laukas išplečiamas *dvasia* ir *raštu*. Konstituciškai įforminta tai, kas atrodo esanti gryna efemerija, metafora, – *tautos dvasia*. Bet tautos dvasia yra, ji

veikia ir nepasirodydama, būdraudama kraštovaizdžiuose, kraštobūdžiuose, iškildama muzikoje, poezijoje. Arba žmonių veiduose, Sausio 13-osios naktį ar ir šiandien, kai jie gina ar bando ginti savo žemes, savo požeminius vandenis, kai stovi rūstūs, susitelkę. Būkime dėkingi savo Konstitucijai, jos preambulėje įrašytai tautos dvasiai; ji ir lemia tautiškumą, net pačią silpniausią jo galimybę. Juk gali taip atsitikti, kad kam nors pasirodys, jog programiniai mūsų Konstitucijos teiginiai jau nebešiuolaikiški ir bus pasiūlyta juos pakeisti. Būkime tam pasiruošę, žvelkime į priekį.

Ar galėtume galvoti, kad M. Daukšos tauta ir valstybė yra vienis, kad mąstoma apie politinę ar pilietinę tautą? Vargu. Per stiprūs yra *igimties*, *prigimties* akcentai; žmogus gimsta tėvų žemėje, išmoksta tėvų ir protėvių kalbos, perima papročius, įsijungia į tą *daugę*, kurią sudaro *čia* gyvenantys, *taip* tarpusavyje ir su kitais bendraujantys, *tokia* kalba atsimentantys, susikalbantys, apsisprendžiantys. M. Daukša jau savo ir vėlesniu laiku suvoktas kaip lietuvis, kalbantis lietuviams, – kam kitam jis būtų vertęs „Postilę“, ieškojęs lietuviškos kalbos galimybių, raštui tada dar tokių neaiškių, neįtvirtintų? Rašto būtinybė tautai; teisinga, kad Konstitucija šalia gimtosios kalbos mini ir raštą. Su M. Daukša lietuvių raštija dar tik prasideda, nors jau smarkiai veikiama galingų ideologijų: reformacijos ir kontrreformacijos. Svarbiausio M. Daukšos tyrinėtojo Jurgio Lebedžio nuomone, „jeigu ne M. Daukša, ne jo patraukiantis pavyzdys ir įnašas, daug menkesnė ir skurdesnė būtų literatūrinė kalba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“⁸. Atskira problema – reformacijos likimas Lietuvoje, ką ir kaip lietuvių gyvenime būtų keitusi reformuota krikščionybė, tvirtinusi ir racionalesnius, pragmatiškesnius požiūrius, nuostatas, paprastesnius tikinčiųjų santykius su Bažnyčia.

Svarstant tautines aspiracijas, suvokiant jų gyvumą ir gajumą, pagalvotina ir apie tai, kodėl J. Lebedžiui, Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros, sekamos ir draskomos, kritikuojamos ir kontroliuojamos, vienam iš atraminių žmonių, dar šeštojo praėjusio amžiaus dešimtmečio pabaigoje atrodė svarbu parašyti monografiją apie Mikalojų Daukšą, o Vandai Zaborskaitei apie Maironį. Dar turime galimybę pamatyti, į ką tauta, tautiškumas rėmėsi nuo pokario laikų iki pat 1988 metų. Vienas iš centrų – Vilniaus universitete, Lietuvių literatūros katedroje, iš jos profesūros ir iš jos studentų. Nepertraukiama, nors totalitarinių galių ir traukoma, gniuždoma grandinė: Vincas Mykolaitis-Putinas, J. Lebedys, M. Lukšienė, V. Zaborskaitė, Donatas Sauka, Just. Marcinkevičius, M. Martinaitis... Iš jų pasisakymų apie tautą ir tautiškumą, apie tautos kultūros integralumą galėtume sudaryti antologiją. Taip, yra ir kitų linijų, iš disidentų, taip pat iš katalikų dvasininkų. Bet paminėta linija yra giluminė, eina nuo M. Daukšos, sutelkta ir apibendrinta, drąsi, bet ir atsargi, remiama literatūros.

Tautos garbę kelia ir gina kultūra, menas, literatūra. Čia glūdi tautos orumo šaknys. Norėdama išsilaikyti, išlaikyti dvasią, tauta savo šviesuomenės pastangomis turi nuolat kreiptis į savo literatūros klasiką. Nėra nieko aktualiau kaip nuolatiniai klasikos skaitymai, vertinimai ir pervertinimai. Kas yra klasika? Tai, be ko negalima apsieiti.

M. Daukšos nuostatos lietuvių tautinę ideologiją veikė iki XX a. pabaigos, iki Just. Marcinkevičiaus „Katedros“; 1791 metų sukilėliai, susirinkę Vilniaus Katedros rūsyje. Vienas jų sako: „Aš atsitiktinai, / Vartydamas knygas, radau žodžius, / Prieš porą šimtų metų parašytus. / Manau, kad mums jie šiandien ypač tinka: / Daukšos „Postilės“ prakalba.“ Ir ją pakartoja; kai M. Daukšos žodžiai skambėjo iš scenos, daugeliui atrodė, kad tai Just. Marcinkevičiaus tekstas, tokios artimos buvo jų idėjos.

Atkreipkime dėmesį, kad Just. Marcinkevičius, visur pabrėždamas tautą, jos svarbą, apibendrinamas savo dramatinės trilogijos („Mindaugas“, „Mažvydas“, „Katedra“) siekimus, vartoja *nacionalumo* sąvokas. „Visu šiuo darbu norėjau parodyti, per kokią vargą ir skausmą dygo mūsų šaknys, kaip sunkiai gimė pirmosios mūsų nacionalinio gyvenimo formos – valstybė, raštas, menas“; „Tad ir šią dramatinę trilogiją laikyčiau savotišku nacionaliniu epu ar mitu apie mūsų pradžią, apie tuos pagrindinius elementus, iš kurių išaugo, nuo kurių prasidėjo tai, ką vadiname Lietuva: valstybės kūrimas („Mindaugas“), rašto ir knygos kūrimas („Mažvydas“), gėrio ir grožio, dvasinių žmogaus idealų statyba („Katedra“).“ Iš esmės gražinama prie tautos, prie tautiškumo pamatų, prie *dvasios*, prie dvasinių idealų. Per Just. Marcinkevičiaus kūrybą (prie trilogijos kaip epilogas prijungtas „Daukantas“, užbaigtas 1984 m.), per bendrąsias refleksijas iki tos ribos, nuo kurios prasideda Atgimimas (1988), atiteka gilioji, daukšiškoji tautiškumo ar nacionalumo samprata. Įvedamos papildančios dimensijos – ne tik įgimtos, duotos, bet ir susijusios su kūrybiniu įgimties pratęsimu; Just. Marcinkevičius akcentuoja *kūrimą*: valstybės kūrimą, rašto, knygos. Oskaro Koršunovo Nacionaliniame dramos teatre pastatytą „Katedrą“ reikia suvokti kaip labai reikšmingą kultūros žingsnį, kaip grįžimą į tautos dvasinių problemų ratą. Ratas, kuris įsuko jaunus teatro kūrėjus, maždaug vienmečius su kūriniu, atradusius jame svarbių atramų, tarp jų ir kūrybingumo problemą. Ir Konstitucija pabrėžia teisę „laisvai gyventi ir kurti“. Nacionalinio gyvenimo formos, įgimtos ir paveldėtos, yra pratęsimos, atkuriamos, atnaujinamos, naujai sukuriamos. Kūrybingumas, teikiantis kūrimo galią, įgilinamas iš savosios *daugės* kylančiomis aspiracijomis: esu ne dėl savęs, esu dėl tų, iš kurių ir dėl kurių esu. Atsiskyres nuo savųjų, nuo savo tautos, žmogus lieka lyg medis be šaknų; tai iš Vydūno, artėjame į jo 150-ąsias gimimo metines, per likusį penkmetį tikriausiai labiau paašikės, kas buvo ir kas lieka šis paslapčių kupinas lietuvių tautos mąstytojas, leidęs žmogui ir *grįžti*, kurtis savo tapatybės galimybe.

Į tautiškumo liniją, pradėtą M. Daukšos ir užbaigtą (taip, užbaigtą) Just. Marcinkevičiaus, įeitų svarbieji mūsų XIX a. tautinio atgimimo ideologai su Jonu Basanavičiumi priešakyje, atskirą vietą suteikiant J. Tumui-Vaižgantui, prigimtiniam pranciškonui ir tautininkui; Vaižgantas galėtų iliustruoti bet kurį lietuviškojo tautiškumo aspektą ar laipsnį. Ir nereikėtų net jo specialių straipsnių – vien „Laiškuose Klimams“⁹ rastume patriotizmo pasigedimą („Sako, kad kas dabar iš šalies užklyptų, kad kepure visus apvožtų, kaip susipešusius žvirblius. Jokiam reikalui nebebūtų galima žmonių į viena suburti!“, p. 64); *tautinės lietuvių kultūros* sąvoką (p. 93); *didelės pilietės* apibūdinimą Marijos Pečkauskaitės pavyzdžiu: „ kiek gali geros valios ir netinginys žmogus gera padaryti bet kuriame nuošalėlyje“ (p. 294). Negalėtume apeiti apie tautą ir tautiškumą mąščiusių filosofų: jau minėto Vydūno, A. Maceinos, S. Šalkauskio, galiausiai išeivio Vinco Vyčino, prigimtosios kultūros adepto. Pagaliau ir A. Šliogerio, šakotos europinės problemikos filosofo, skeptiško vienaplaniam patriotizmui ar siauram tautiškumui, bet susitelkusio į *lietuviškąjį galvojimą*. Tautos ir tautiškumo sampratos pereina per istorikų darbus: Adolfas Šapoka suteikia galimybių ir moderniai romantiškojo tautiškumo kritikai.

Atskira tautiškosios problemikos linija poezijoje, ryškiausia nuo Maironio iki Jono Aisčio, iki jo „Prakalbos“ esė knygai „Dievai ir smūtkeliai“ (1935). Ši J. Aisčio „Prakalba“ laikytina itin reikšminga – ir dėl *prakalbos žanro*, sąsajos su M. Daukša. Ir dėl atnaujinto tautiškumo ir kaip sąmonės aktyvumo turinio. J. Aisčio kreipinys –

pirmieji žodžiai: „Mielas Tautieti“, kitoje pastraipoje kreipinys vėl pakartotas. Tarsi teigiama: į jus kreipiuosi, mano tautiečiai, kreipiuosi pasisakydamas ir apie save, vieną iš jūsų ar mūsų: „Mūsų šviesuomenė ir lietuvių tautos likimas – vienintelė mano gyvenimo mįslė“ 10. Siekia perspėti, nes mato pavojų, kylantį iš gilėjančio šviesuomenės ir tautos plyšio. „Mūsų šviesuomenė su laisve nuo tautos atšoko, kaip andai nuo jos buvo atšokusi bajorija ir didžiojo kunigaikščio dvaras, dėl to, turėdamas galvoje keletą amžių sunkią tautos praeitį, apeliuoju į šviesuomenės sąžinę, nes tikrai žinau, jei pasikartos istorijos klaida – tauta antro mėginimo neišlaikys ir ji greit susilauks prūsų ir jotvingių likimo.“ Poetas, tada dar Jonas Kossu-Aleksandravičius, sakosi įbridęs pačion gyvenimiškosios prozos tėkmėn; kalbantis iš jos, iš gyvenimo pažinimo. Gerai jaučia, kad neužgaus savo tautos žmonių sielos, jei nepalies kažko, kas yra *daugai* giliai į sąmonę įaugę, įgimta, sava. Tad kreipiamasi dar sykį – jau iš to, ką gali girdėti, jausti, atpažinti kaip savą: „Mielas Tautieti, knygoje rasi refreną: „tykiai, tykiai Nemunėlis teka“. Ašen jį daug kartų tyčia pakartojau, kad jis tau įstrigtų širdin, kaip andai man jisai įstrigo, senelei ir sielininkams bedainuojant, o tuomet, manau, Tu manęs daugiau nebevadinsi kandžiotoju, nes knygoje aptariamais svarbūs ir skaudūs reikalai, kurie, rodos, kiekvieną turėtų išvesti iš lygsvaros.“

Dabar prisiminkime vieną Mikalojaus Konstantino Čiurlionio mintį – pirmą kartą ją citavau savo knygoje apie J. Baltrušaitį (1974), kai bandžiau spręsti žmogaus, jo įgimybės ir jo laisvo pasirinkimo problemą. Kodėl J. Baltrušaitis, lietuvis nuo Nemuno, iš pačios Lietuvos širdies, išvykęs studijuoti į Maskvą, įaugo į rusų kalbą, kultūrą ir kodėl vis dėlto jam buvo būtina grįžti – ne tik kaip diplomatui, bet ir kaip lietuvių poetui. M. K. Čiurlionis aiškino nepaaiškinamus dalykus, neabejotinai jo paties patirtus kaip įgimybės paslaptį. Straipsnis „Apie muziką“, bet norint kalbėti apie muziką M. K. Čiurlioniui reikėjo kalbėti ir apie tai, kas nuo jos neatskiriama, – tauta, jos būdas, kraštovaizdis, dainos: „Paimkime kokį nežinomą Lietuvos kampelį. Tokia liūdna lyguma, mažos kalvelės kur ne kur stūkso, čia kadugys išsiplėtęs, ten palinkusi sena koplytėlė su Viešpaties Jėzaus kančios paveikslu, prie jos šalies glaudžiasi beržas ir tarytum visomis šakelėmis ašaroja. Aplinkui, kur pažvelgsi, žemė, žalia pušų juosta apjuosta, tyla ir pilku dangum pridengta. Ir štai iš tolo, iš už kalnelių atskrenda daina:

Oi, giria, giria,

Girelė žalioji!

Ir plaukia jautri gaida, ir atsiremia į žaliąją girią – ir į pilkąjį dangų. Plaukia niekieno nemokyta, tiesiai iš širdies, ir žadina kažkokį keistą ilgėsį, kažką amžiną primena. Eikit ir paklauskite, o kas nėra tikras, ar jis lietuvis, tai dainos klausydamasis ir tą pajus“ 11. Senosios tautos dainos yra išsuptos tų būsena, jų sąlyčių su gamta ir kalba, iš kurių formavosi ir visos esminės lietuviškumo arba tautiškumo įgimybės. Senosios dainos veikia kaip archetipai, tikrina ir leidžia pačiam pasitikrinti: ar atpažįsti, ar reaguoji, ar tebeturi ryšį su tautos dvasia, ar joje save randi. M. K. Čiurlioniui tai buvo svarbu, jis tikrinosi, suvokė tebeturįs ryšį, rado save, savo kūrybos kelią. Apsisprendė lietuviškumui.

Taip, įgimybės, prigimybės, duotybės, kurios daug ką mummyse nulemia. Yra įgimtoji, prigimtoji lietuvių kultūra, pats pamatas, *padas*, patikimai susidaręs iš gamtos, visatos jutimų, iš tylos ir iš kalbos, iš jos aukštesnių kūrybinių darinių (dainų pirmiausia), iš

pasirinkimų, kaip turime elgtis tarpusavyje ir su kitais, gyvais ir mirusiais, ką pripažįstame autoritetu, kaip organizuojamės, ginamės ir giname, kur jaučiame šventumą, kaip jį saugome, kas yra gražu, gera ir bloga. Prigimtąją kultūrą turime suvokti kaip *žemės kultūrą*, kaip mūsų buvimo savo žemėje ir pasaulyje galimybes, kaip gyvąsias galimybių struktūras. Kas paveldi galimybes, paveldi ir galią keisti, keistis, augti, auginti. Prigimtoji kultūra kaip ir kiekvienas gyvas darinys yra taki, pertekanti, sugerianti tai, kas ateina, atiteka iš kitų, kas kelia, leidžia pereiti į kitas formas, arba kas gramzdina, smukdo, – sakysime, svetimųbių nebeapgalinti savoji kalba, nebeapginama žemė, atiduodama plėšriųjų monopolijų pelnui. Tuo metu, kai buvo kuriama Konstitucija, atrodė, kad galutinai išeiname iš per amžius mus slėgusių ginties pozicijų, iš Maironio apibendrinto raginimo: *ginkime kalbą, žemę, jos būdą...* Nebesiginysime, gyvensime atvirai, laisvai, nebejusime grėsmių. Deja. Nedidelei ir vis mažtančiai mūsų tautai lemta gintis. Šiandien tos ginties ribos sustojusios prie kalbos ir prie žemės (nemaža dalis jau perduota, laukiama tik įteisinimo), prie žemės gelmių (nafta pumpuojama tik skatikams tenubyrant į biudžetą), prie skalūninių dujų, realiai grasinančių mūsų paskutiniam, galbūt ateityje itin brangiam turtui – gėlam vandeniui. Išsirašykime, pasibraukime, iškelkime kaip ginties dokumentą Konstitucijos 47 skirsnį: „Lietuvos Respublikai išimtinė nuosavybės teise priklauso žemės gelmės, taip pat valstybinės reikšmės vidaus vandenys, miškai, parkai, keliai, istorijos, archeologijos ir kultūros objektai.“ Ginkime žemės gelmes – daugiau savo būsimoms kartoms jau nebeturime ko palikti. Juk mums dar nėra taip blogai, kad jau viską iščiulptume, viską – iki paskutinio lašo. Nuo ko ginamės? Nuo ko privalome ginti vandenį, nuo kokios naujos privatizacijos grėsmės? Nuo svetimųjų? Nuo savųjų? Nuo kapitalo, kuris modernia Europos teisine kalba reiškia laisvą kapitalo judėjimą, o kartu ir beribę jo agresiją? Kapitalo pati prigimtis yra agresyvi ir kitokia būti ji negali. Negali į nieką atsižvelgti. Lietuvos architektų sąjungos valdos – ta *pilaitė* ant Neries kranto, kaip ją užgožė galingi pastatai – monstroi. Kiek tokių atvejų. Ne tik Vilniuje ir Kaune, Nidoje. Žemė, saldu mąstyti apie ją kaip apie pamatą po kojomis, kaip ne tik žmonių, o ir Žemynos valdą, bet draudimais ją pirkti ir užsieniečiams neišsilaikysime. Tik pasidauginsime spekuliantų – savų ir svetimų. Vienu metu negalima sakyti „taip“ ir „ne“.

Lietuvių kalba jau ir saviesiems, kalbantiems iš prigimties, pasidarė *sunki, per sunki*. Nors ir rašome diktantus, randame raštingų ir raštingiausių. Bet nebesiekiame *kalbinės inteligencijos*¹², rodome daug viešo aplaidumo. Tarmių metais parengtas ir išleistas *videoperformansas* (ar galėtų būti vadinamas lietuviškai, kad ir *vaizdo žaidimu*?) „Tarmė“, jį lydi kalbinis paaikškinimas, pilnas šiurkščių rašybos, skyrybos, stiliaus klaidų... Norėta pasakyti, kad *anksčiausiai*, o pasakyta, kad *ankščiausiai*. Rodos, tas kūrinys anotuotas ir Lietuvių kalbos instituto leidinyje... Gimnazijas šiandien baigia beraščiai lietuviai, – sako lietuvių kalbos mokytoja, bent jau trečdalis, nulis balų už raštingumą. Ar mes turime kalbinės savigarbos? Ar ne čia silpniausia mūsų vieta? O norime, kad visi mūsų valstybės piliečiai gerai mokėtų lietuviškai. Norėkime pirmiausia iš savęs, iš savųjų.

Taip, dabar J. Aistis ir ištartų: mielas jaunas Tautietii, jei tau gimtoji kalba jau per sunki, jei jau negali ja parašyti kelių šimtų žodžių rašinio, tai laikas pasakyti – tauta neišlaikys, neišsilaikys, nebus tai nei antras, nei trečias mėginimas, bus paskutinis. Sunyks viena iš trijų M. Daukšos nurodytų atramų, bent jau labai apsilps. Juk vis mažiau kalbančių lietuviškai. Mūsų ainiai nebevargs su lietuvių kalbos rašyba, kirčiais,

apie priegaides jau nekalbėsime. Užmiršime tarmes. Jei ir nesuabsoluitinsime rašybos kaip techninių susitarimų ir prisiminsime Vaižgantą, sakiusį, kad senasis Taučius buvęs beraštis, o šviesiausios sąmonės, vis dėlto turėsime sutikti, kad nulinis rašybos lygis yra gėdingas. Vis sunkiau lietuviams bus parašyti kad ir trumpą lietuvišką tekstą, ką nors papasakoti, rankos rašto nebeliks. Lietuvių kalba tarnaus tik elementariam susišnekėjimui – maždaug iš tiek žodžių, kiek dabar reikia valstybiniam lietuvių kalbos egzaminui, palengvintam variantui daliai Lietuvos piliečių.

Kalba ir kraštovaizdžiai yra svarbiausi tautos dvasios šaltiniai ir prieglobsčiai. Vietų vardai susieti ir su vaizdais, su paties krašto kalba. Pakeisi – sunaikinsi. Pažvelkime į Karaliaučiaus žemes. Vis pakartokime įsiklausydami – kaip skamba senieji vietovardžiai lietuvių, prūsų kilties ir kaip svetimųjų kalbomis. Kaip skaudžiai atsiskiria žemė ir jos vardas. Vietovardžiai nėra iškabos, jie yra mūsų žemės vardai, ženklai. Kartais – stigmos, skaudžios, kraujuojančios. Atrodo, kokia smulkmena lietuvių kalbos abėcėlė, bet juk ji yra lietuvių kalbos konstitucija. Bet į savo pavardę, taip, kaip ją suvokia, pasirenka, žmogus turi teisę.

Žmogaus būties gelmėj slypi daug paradoksų – deja ar laimė. Paradoksai sunkiai suvokiami. Kartais imama grįžti atgal ir iš ten, kur, atrodo, kad jokio kelio nebėra. Kartais – kuo lengviau, tuo sunkiau. Kuo sunkiau, tuo lengviau pasirinkti – taip, bet tai reikia pajusti savo kailiu, *pasitikrinti*.

Pasitikrinti, pasirinkti: lietuviška tapatybė, moderni, šiuolaikinė, tolerantiška, atvira pasauliui, neišduodanti nieko savo, nepažeidžianti nieko, kas kito, kitų. Ši tapatybė skaudi, prieštaringa, bet iš pačių šaknų, tad dar turėtų būti gyvybinga. *Paneuropinė* tapatybė, jau atvirai deklaruojama ir iš universitetų katedrų, grynas konstruktas, ideologinis darinys, užmiršęs tėvynes, mažąsias tėvynes. Tautiškumas ir kosmopolitizmas? Ar tai alternatyvos? Tikriausiai ne: lietuviškumas, kaip ir lenkiškumas, latviškumas ar žydiškumas netrukdo europinei tapatybei, netrukdo būti ir žmogumi ne tik savo namuose, bet ir pasaulyje, jei nori, pajėgi. Bet namai visada namai. Tauta yra namai. Kiekvienas nori turėti namus, savo namus, nebūti įnamiu.

Aš noriu likti žydė, – teigia Ana Frank savo dienoraštyje, dar vaikas, paauglė, mergaitė, kurios liudijimai vis dar neįauga į mūsų sąmonę taip, kad kiek galėdami giliau suvoktume žydų tragediją, atsiskleidžiančią ne mus abejingus paliekančia statistika, o *vienu gyvenimu*, jaunu, kūrybingu, vienkartinu. Žydų tragedija vis dar tikrina Europą, jos tautines ir paneuropines tapatybes. Aktyvios, tikrinančios, kontroliuojančios inspiracijos iš tarptautinių žydų organizacijų nėra tokios veiksmingos, veiksmai turėtų labiau kilti iš pačių tautų, iš tų, kurių žemėje judėjų kraujo pralietas daugiausia. Mes, lietuviai, turėtume savikritiškai suvokti, kad nesame visai pakėlę išbandymo, kuris mus ištiko, nepaisant to, kad teisiųjų ir teisuolių turėjome. Ar ne todėl nepakėlėme, kad stigo kultūros, intelektualinių resursų, kad per maža mūsų, lietuvių, dalis buvo išmokslinti, išlavinti, pakilę į aukštesnę sąmonės lygį? Ištarę ar išgirdę „Juden, raus“, turime suvokti, kad tai ne už mus, tai prieš mus, kad taip aštriai, taip pavojingai prieš mus, kad nepajėgiame ir suvokti. Bet turi būti, kas suvokia, kas išpėja ir perspėja, kas šiuolaikinio J. Aisčio balsu ištartų: tautiečiai, kito išbandymo mums nebebus.

Pačioj laisvės pradžioje, 1990 m. pavasarį vykusiame Lietuvos kultūros kongrese Just.

Marcinkevičius kalbėjo: „Lietuvių kultūrai, deja, istorijos rankos dažniausiai buvo rūščios ir grėsmingos, jos rovė, laužė, plėšė ir prievartavo gležną dvasios augalą, iškilusį amžių apyaušryje paliudyti ir įprasminti mūsų nacionalinę būtį. Štai kodėl pagrindine mūsų kultūros dominante aš laikyčiau savigynos instinktą, jos nežmoniškas pastangas nežmoniškais sąlygomis saugoti, plėsti ir gilinti savo tautinį tapatumą. Manau, jog šis savigynos instinktas dar ilgai vyraus mūsų kultūros biografijoje, o gal ir niekada neišnyks. Lietuvio dvasia žydi tikrai būdama namie arba namų ilgėdamasi, gindama juos arba juos apraudodama“ („Ugnis nebuvo išblėsusi“)¹³. Sutiksime, kad daug kas pasikeitė, be abejonės, šiandien išoriškai esame saugesni; bet saugesnis tas, kuris pats saugosi. Savigynos instinktas turi likti gyvas. Ežiukas autostradoje žūsta tada, kai mano, kad yra saugus, – tai iš Jacques’o Derrida, iš jo bandymo atsakyti į klausimą, kas yra poezija.

Neišduoti nieko, kas savo, bet nepažeisti nieko, kas kito. Galiausiai visa atsiremia į vertybes, – į šitą kelią pirmiausia įėjo jaunoji lietuvių kūrybinė išėivija, pasiryžusi neatsisakyti patriotizmo. V. Kavolis apie Algimanto Mackaus patriotizmą kaip universalią vertybę rašė: „Nieko lietuviško neatsisakydamas, jis neišdavė nieko žmogiško. Jis yra pajutęs visuotiniausią žmonių giminystės pagrindą: ištikimybės įsipareigojimą tiems, kurie jau nieko neturi kaip tik mus. Jis yra supratęs, kad šito solidarumo negalime išduoti, net ir kai save savo kasdieniškais veiksmais išduodame, kad mūsų pareiga gyventi ir už tuos, kurių jaudinanti egzistencija liko žmogų triuškinančios istorijos plotmėje neužbaigta, baigimo besišaukianti“¹⁴. Stabtelkime prie V. Kavolio sąvokos: patriotizmo kaip universalios vertybės; patriotizmas yra vertybė, kol ji orientuota ir į universalųjį planą, kad, ieškodami gėrio saviesiems, savo tautai, savo *daugei*, neišduotume nieko, kas žmogiška. Patriotiškoji gintis, ne užsipuolant kitus, o kritiškai vertinant ir savuosius, kritiškumu stiprinant aktyvumą ir kūrybiškumą, nuolat tikrinant dvasinius patriotiškumo pamatus.

Patriotizmas, kuris lietuviškai reikštų *tėvyniškumą*, išaugęs iš tautiškumo, su juo suaugęs, kelių pakopų, skirtingo brandumo. Brandusis patriotizmas maždaug ir nusakomas V. Kavolio žodžiais apie A. Mackų ir apie Liūnę Sutemą, teigiant, kad nužemintųjų (taip vadinama egzilio poetų karta) patriotizmas – jų visuotinio humanizmo raiška, atskleidžiama programiniu Liūnės Sutemos eilėraščiu „Nėra nieko svetimo“:

Nėra nieko svetimo –

ir niekad dar nebuvo manyje

tokia gaji, tokia saugi gimtoji žemė.

Gimtoji žemė saugiausia tada, kai nebejaučiame kitų svetimumo. Tai įmanoma tik tada, kai kitas manyje nepažeidžia mano žemės, mano tautos ribų. Tolerancija negali būti vienakryptė. Direktyvinė tolerancija susipainioja sąvokose ir susinaikina. Aukšta patriotizmo pakopa (pirmiausia kūrybinio mąstymo lygmeniu) buvo pasiekta lietuvių kultūrinio egzilio. Tai, kas buvo sakoma poetų, adekvačiai suvokta jų kūrybos vertintojų ir stengtasi perduoti tautai, ne tik tai daliai, kuri egzilyje, bet ir visai. Nėra nieko esmingo, kas galėtų būti skiriama tik tautos daliai. Tauta turi turėti ar bent jausti turinti teisingas gaires, tam tikras moralines normas, susietas su visuotinėmis

vertybėmis. Tai itin svarbu jauniems žmonėms, judriajai, aktyviajai, ekspansyviajai tautos daliai. Ji auga, ji formuoja veiksmingas idėjas, be kurių nėra kelio nei mokslui, nei verslui. Turime jaunimo aktyvumu džiaugtis, vyresnieji turi elgtis taip, kad nebūtų jauniems svetimi, kad galėtų būti kartu. To mums trūksta. Šviesuomenės atplyšimas, – sakyta J. Aistis. Taip, šiandien niekam negali būti nurodoma, kaip jis turi elgtis. Bet gali būti parodoma. Kad ir tai, kaip svarbu būti užimtam, turėti darbą, idėjų lauką, nelikti svetimam tarp svetimų. Nebūti alkanam – tiesiogine ir perkeltine prasme. Viską kritikuoja, neigia ir niekina alkanos sąmonės; žmonės, kurie ne tiek neturi, kiek neatpažįsta jiems tinkamo maisto, nors jis ir čia pat, tad negali pasisotinti. Jie graužia kitus – ir negatyvia kritika, ir parodomuoju aktyvizmu. Dalis mūsų aktyviojo jaunimo yra susitelkusi į patriotizmo demonstravimą. Demonstravimas yra pirminio, instinktyvaus aktyvumo lygmuo. Jis yra svarbus, išjudinantis, bet tą lygmenį turi lyginti, gludinti, į aukštesnį, brandesnį lygmenį kelti protai, jų svarstymai, kritinės refleksijos. Patriotizmas turi turėti savikritikos ir jos pagrindu augti, bręsti. Išorinis aktyvizmas, jei jo neužpildo intelektualinis aktyvumas, lieka panašus į tuščius oro burbulus. Dar blogiau – juo galima manipuliuoti, pajungti kokiems nors tikslams.

Pozityvo reikšmė patriotizmui: stiprinti savąsias šaknis, skirti dėmesio prigimtajai kalbai, kultūrai. Nuolat mąstyti apie prigimtuosius pamatus – ne tik kaip žemdirbių, bet ir kaip žemės kultūrą. Žemės kultūros išauginti ir žemės nedirbantys, iš jos negyvenantys. Žemės kultūra kuria miestus, architektūrą, meną. Laikytis savumo, vengti savigyros, pompastikos, neklastoti faktų, jei jie tautai nepatogūs. Pasitikėti savo kultūra, bet neneigti kitų. Išvengti *arba / arba*, labiau pasikliauti *ir, ir*. Apskritai, dabartinė žmonijos elgsena turėtų būti ne kaktomušinė, o labiau arkinė (tolima aliuzija į vieną Marinos Cvetajevos mintį, kad susitikimas turi būti arka, artėjimas iš abiejų pusių...). Nereiktų priešinti ir senojo lietuvių tikėjimo bei krikščionybės; jau daug kas persipynę, susilieję, išlavinta žmogaus dvasia gali surasti sau tinkamų formų, kad tik būtų už ko laikytis, kuo paremti savo gyvenimą. Ir krikščionybė, tikėtina, labiau eis laisvesniu, pranciškoniškesniu keliu. Gali būti, kad Lietuvoje grįžtama bus prie Adomo Dambrausko-Jakšto, kunigo, teologijos profesoriaus, poeto, kritiko, tautinio atgimimo veikėjo minčių apie Bažnyčios ir tautos ryšį. Užtenka susikaupti Šventybrasčio ar Vyžuonų šventoriuose, pajusti sakralinio statinio ir labai senos, šventa laikytos aplinkos suaugimą, kad tą ryšį apčiuoptume. Just. Marcinkevičius 1994 m. pradžioje mąstė apie Bažnyčią ir visuomenę, tikėjo Bažnyčios ir tautos ryšiu: „Ar turi Lietuvos bažnyčia kokius nacionalinius, tautinius uždavinius, misijas, įsipareigojimus? Manychiau, privalo turėti. Priklausomai nuo evangelizacijos sąlygų, jos problemų geografijos. „Bažnyčiai būtina suteikti vietinį pobūdį“ (Karolis Vojtyla, 1974)“¹⁵.

Grįžtant prie 1935 m. J. Aisčio minties, kad pavojus lietuvių tautai matyti, galėtume tarti, kad psichologiniu požiūriu esame artimoje situacijoje, nutolę patys nuo savęs, nuo bendrųjų problemų, patiriantys išvažiuojančių ir negrįžtančių prarastis, didėjančią vienų turtą, augantį kitų skurdą, pačio tautos branduolio skaidymąsi. Dviguba pilietybė – žvelgiant iš išvykusių ir išvykstančių pozicijų – taip, suprantamas noras atgauti, ko laisvai atsisakyta, neturime užmiršti, kad Lietuvos pilietybė iš nieko nebuvo atimta. Liūnė Sutema pragyveno gyvenimą Amerikoje su savo senu lietuvišku pasu. Ir V. Kavolis taip pat. Ar neturėtume į dvigubos pilietybės problemą labiau žvelgti iš taško tų, kurie gyvena Lietuvoj, dirba jai, moka mokesčius, išlaiko pensininkus, augina vaikus, kelia gyvenimą, gina ir ginasi. Juk pilietybė – pirmiausia pareigos: esu pilietis, tad privalau mokėti mokesčius, rūpintis aplinka, kontroliuoti savivaldą ir aukštesnę

valdžią. Ar pilietybė, reiškianti žmogaus (piliečio) santykį su savo valstybe, išpareigojimus jai, nepakimba ore, jei jau griežčiau nebereglamentuojama? Ar ji nevirsta *korta*? Ar neatsiras problemų, kurių dar ir numatyti nepajėgiame? Referendumas dėl dvigubos pilietybės, keičiant Konstitucijos 12 straipsnį, būtinas. Ir gal iš tiesų pasiteisintų aukšta, labai morali Lietuvos valstybės piliečių nuostata grąžinti pilietybę ir jos atsisakiusiems, palengvinti kelią namų pasiilgusiems, neatstumti tėvynę atstūmusių, suprantant, kad daugelis emigraciją pasirinko ne iš gero. Kad yra gražių pastangų neužmiršti savo žemės, palaikyti ryšius su tėvyne, mokyti vaikus lietuviškai. Ir seniausios mūsų emigracijos tautiškas labiausiai rėmėsi pastangomis neužmiršti lietuvių kalbos, mokėti ja kalbėti, rašyti. Bet vėl: matome tik vieną pusę. Nematomoji skatina pasitikėti Konstitucija, jos neardyti. Pradėjus ardyti, galo nebus. Motina turi būti švelni, bet ir rūsti, kai to reikia. Teisingumas labiau rūstus nei švelnus. Tai sakytina ir apie vaikų auklėjimą.

Gyvas reikalas grįžti prie *tautinių bendrijų, tautinių mažumų* sąvokų, preciziškai jas vartoti. Tautinių mažumų Lietuva turi mažiau, nei kartais atrodo. Pasikliauti Konstitucijos 10 straipsniu, kad „Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedalijama į jokių valstybinius darinius“.

Politinė ir geopolitinė situacija, vėl grįžtant prie J. Aisčio, šiandien kita, nei buvo 1935 m., bet ir ji gali pasikeisti. Nėra ir negali būti taip, kad tauta neturėtų savo nacionalinių interesų, taip pat ir dėl įvairių grėsmių, nors apie juos šiandien garsiai nekalbame. Oficialioji mūsų politika, suderinta su Europos Sąjungos nuostatomis, *politkorektiška*, verčia mus iš apačios žvelgti aukštyn, esame įtikinėjami, kad vakariečiai jau pasiekę daugiau, mes dar žemai, tad viską reikia skubiai perimti, skubiai demokratėti, skubiai modernėti. Skubinami skubame. Nebejauciame, kad kokio proteguojamo *genderizmo* mums neduoda nei kalba, nei patirtis. Kad svetima sąvoka kybo pakabinta, nuleista iš aukščiau. Svetimos, perimtos sąvokos sekina ir švietimą, mokyklą, kurioje kraupiai mažta moksleivių. Nebežinome, ko imtis. O mūsų kultūros žmonėms dar 1990 m. buvo aišku, ką turime daryti, kuo remtis. M. Martinaitis, „Gimtojo žodžio“ žurnalistės paklaustas, ar „nepasikeičia sąvokos „tautinė mokykla“ reikšmė ir prasmė, ją priešliejus prie tokios sampratos, kaip „Vakarų Europos mokykla“, atsakė: „Nesu tos „Vakarų Europos mokyklos“ žinovas, tačiau viena aišku, kad tautinės mokyklos pagrindus turi sudaryti šeima, su visuomenės gyvenimu, kultūra, kalba bei valstybe paveldimos vertybės.“ Svarbiausieji mokymo bei auklėjimo pagrindai: „per artimą – pažinti tolimą, per savo kalbą – pasaulį, per savo namus – žmonijos civilizaciją“¹⁶. Ar ne taip mąstė ir Meilė Lukšienė, kurios šimtmetį iškilmingai minime? Bet ar nenutolome nuo jos ir nuo jos bendraminčių klotų pamatų? Mes netekome pasitikėjimo patys savimi, savo prigimtąja kultūra, savo išmintingais žmonėmis. Mes dar syki prisitaikome, nors prisitaikymas ir nėra toks būtinas, koks jis yra buvęs, kad tauta galėtų išlikti ir likti kūrybinga. Gali būti, kad prisitaikome jau iš inercijos. Inercija sunkiai įveikiama.

Žvelgiant iš kultūros pozicijos, žmogaus pasaulyje nėra nei absoliutaus aukščio, nei žemiausiu laikomo taško. Nepralenktas Dante ar Williamas Shakespeare'as. Bet nepralenktas ir Kristijonas Donelaitis ar M. K. Čiurlionis. Nepralenkta tradicinė lietuviškoji moralinė motinystė ir tėvystė, šeima ir vaikystė, nors pamatai ir išjudinti. Kodėl Europos Sąjungos ideologinėse programose nesvarstoma, kas galėtų į bendrąsias nuostatas įeiti iš mažųjų tautų kultūrų, jų moralinių patirčių, išbandytų

grėsmingų situacijų? Kodėl nuostatos juda tik viena kryptim – direktyviškai, iš viršaus, iš didžiųjų mažiesiems, iš centro į periferijas? O juk mažųjų tautų kultūra dar gali būti (gal ir bus) suvokta ir kaip natūralūs, stebuklingai išlikę rezervatai, rodantys žmogui ir galimybę grįžti.

Rezervatai, saugantys ir gėlo vandens atsargas.

Gėlas *vanduo* yra ir moralinė metafora.

1 Genzelis B. Tautinės savimonės išlikimas ir brendimas Lietuvos okupacijos sąlygomis. – Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2012. – P. 65.

2 Biliūnas J. Raštai. – T. 3 / Sudarė Meilė Lukšienė. – Vilnius: Vaga, 1981. – P. 454.

3 Vaižgantas. Pragiedruliai. Vaizdai kovos dėl kultūros. – T. 2. – Vilnius: Vaga, 1969. – P. 14.

4 Ten pat. – P. 45.

5 Martinaitis M. Papirusai iš mirusiųjų kapų. Atgimimo ir vilties knyga. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992. – P. 138.

6 Šliogeris A. Lietuviškosios paraštės. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011 (užrašas ant viršelio).

7 Hamsun K. Užžėlusiais takais. – Vilnius: Tyrai, 2001. – P. 143.

8 Lebedys J. Mikalojus Daukša. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963. – P. 357.

9 Vaižgantas. Laiškai Klimams. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. – P. 453.

10 Aistis J. Milfordo gatvės elegijos. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991. – P. 9.

11 Apie muziką // Pergalė. – 1971. – Nr. 3. – P. 140.

12 Martinaitis M. Papirusai iš mirusiųjų kapų. – P. 145.

13 Marcinkevičius Just. Tekančios upės vienybė. – Kaunas: Santara, 1994. – P. 247.

14 Kavolis V. Žmogus istorijoje. – Vilnius: Vaga, 1994. – P. 102.

15 Marcinkevičius Just. Pažadėtoji žemė. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009. – P. 199.

16 Martinaitis M. Papirusai iš mirusiųjų kapų. – P. 107.

